

KRAJINA, ČLOVEK A KVALITA ŽIVOTA

Vladimír IRA¹

Abstract: Recent years have witnessed burgeoning literature on significant changes in the landscapes and new landscapes emerging with the changing life-styles. This paper deals with the idea of sustainability and quality of life, which might refer to one of the main factors for future spatial organization of landscape system. It draws on some theoretical and methodological issues in the quality of life research, and particularly discusses the inter-relationship between landscape and quality of life of its inhabitants. The paper suggests that outputs of geographical research in quality of life have the potential to help decision-makers seeking to improve everyday life environment in the new landscapes.

Key words: Landscape, interrelation man – environment, quality of life, sustainability, geography

ÚVOD (MENIACI SA KONCEPT KRAJINY A KONCEPT KVALITY ŽIVOTA)

Význam pojmu krajina a koncept krajiny sa výrazne mení. Hlboká reorganizácia krajiny (zmeny v krajine) odzrkadľuje sociálno-kultúrne a ekonomické potreby a vyúsťuje v rýchle zmeny nášho prostredia. Pôvodná krajina sa čoraz viac fragmentuje, stráca sa a objavuje nová. Väčšina odborníkov vníma ľudskú činnosť ako procesy, ktoré narušujú krajinu. V území s rýchlo narastajúcou intenzitou využívania krajiny a koncentráciou ľudí a činností, by nová krajina mala byť formovaná/plánovaná tak, aby vyhovovala multifunkčnému využívaniu priestoru udržateľným spôsobom.

Súčasná (značne urbanizovaná) krajina zahŕňa úplne odlišné aspekty ako tradičná rurálna krajina. Koncept krajiny sa tak rozširuje a diferencuje podľa kontextu (Antrop, 2006). Koncepty ako prírodný (Potschin a Haines-Young, 2003), humánný a sociálny kapitál, alebo kapitál kvality života (Countryside Agency, the English Heritage, English Nature and the Environment Agency, 2001) sú v podstate vyjadrením tohto rozširovania. Sú pokusom formulovať nové rámce, ktoré sa prispôbujú špecifickým víziám alebo podmienkam krajiny.

Geografický pohľad na krajinu vychádza zo skúmania interakcie *človek – prostredie*, ktorá sa z hľadiska kvality života javí ako kľúčová. Kvalita života sa primárne viaže k *človeku* a k určitému (*krajinnému*) *priestoru* ako prostrediu ľudského života a vykazuje zrejme prejavy priestorovej diferenciácie. Predurčuje tak význam a úlohu geografie pri jej skúmaní.

Napriek prevládajúcej nejednotnosti vo výskume kvality života je možné hovoriť o určitom názorovom konsenze. Ide o akceptovaný predpoklad existencie dvoch základných dimenzií kvality života: *subjektívnej* (individuálnej, osobnej, súkromnej) a *objektívnej* (verejnej, spoločenskej, environmentálnej). Kvalitu života môžeme chápať ako výsledok vzájomného pôsobenia týchto dvoch dimenzií, resp. vzájomnej interakcie

1 **Doc. RNDr. Vladimír Ira, CSc.,** Geografický ústav SAV, Štefánikova 47, 814 73 Bratislava, e-mail: geogira@savba.sk

medzi vonkajšími vplyvmi a vnútorným „prostredím“ človeka (Pacione, 2003, Ira 2005, Ira a Andráško 2007).

Okrem prezentovania niektorých uvedených teoreticko-metodologických aspektov konceptu krajiny a konceptu kvality života, cieľom príspevku je načrtnúť geografický pohľad na problematiku základných dimenzií (objektívnej a subjektívnej), oblastí a indikátorov kvality života (najmä tých, ktoré sa viažu ku krajine). Príspevok si všima aj prístupy k hodnoteniu kvality života, vrátane jeho (environmentálno)geografických a krajinnno-ekologických aspektov.

INDIKÁTORY, OBLASTI (DOMÉNY) A DVE ZÁKLADNÉ DIMENZIE KVALITY ŽIVOTA VO VÝSKUME KRAJINY

Kvalita života je nesmierne zložitý, viacúrovňový a multidimenzionálny koncept (Ira a Andráško, 2007). O jeho uchopenie a vysvetlenie usilujú vedné disciplíny v širokom spektre od filozofie, teológie, psychológie, medicíny, sociológie, sociálnej antropológie, ekonómie, humánnej ekológie, environmentalistiky po geografiu, ktorá interpretuje jej priestorovú diferenciáciu (Murgaš, 2009).

Existuje pomerne veľké množstvo modelov kvality života a mnohé z nich sú veľmi odlišné, pokiaľ ide o štruktúru i koncepciu (Marans, 2003, Massam, 2002 a van Kamp et al., 2003). Bádatelia z rôznych vedných oblastí majú vlastné pohľady na kvalitu života, ktoré odrážajú orientáciu ich vedných disciplín. Pri štúdiu odbornej literatúry zisťujeme, že najviac koncepcií vychádza z úvah o zdraví a kvalite (životného) prostredia. (Ira a Andráško, 2007). Terminológia v oblasti kvality života je komplikovaná a nejednotná. Týka sa to prakticky všetkých aspektov jej výskumu. Medzi pojmami často používanými v spojení problematiky krajiny s kvalitou života, resp. ako jej ekvivalenty, sa objavujú napr. obývateľnosť (liveability, livability), kvalita prostredia (environmental quality) a udržateľnosť (sustainability - pozri napr. Huba, 2005). Vo viacerých krajinnnoekologických, environmentalistických a environmentálne geograficky orientovaných prácach nachádzame naznačené určité súvislosti s problematikou kvality života (napr. Drdoš et al., 1994, Izakovičová et al., 1997, Michaeli, 2000, Matlovič, 2002, Drdoš, 2004, Kozová et al., 2007 a Huba, 2008).

Indikátory a domény

Indikátor (ukazovateľ) kvality života predstavuje údaj alebo hodnotu rôzneho charakteru, ktorá vyjadruje okamžitý stav alebo úroveň zmeny sledovaného javu (Hanušín et al., 2000). Geografický alebo krajinnno-ekologický výskum kvality života pracuje s priestorovo identifikovateľnými indikátormi. Výskumy kvality života vychádzajú z konceptu teritoriálnych indikátorov zameraných na identifikáciu a analýzu priestorových variácií kvality života na rôznych geografických úrovniach, od lokálnej až po globálnu. Pre vyjadrenie dôležitosti alebo významu zvolených indikátorov sa často používa postup, pri ktorom sa spravidla prisudzujú váhy panelom respondentov alebo expertov. Tento spôsob použili napr. Rogerson et al. (1989).

Kvalita života môže byť chápaná ako fenomén, ktorého komplexnosť a zložitosť je vytváraná množstvom jeho rozličných oblastí (charakterizovaných prostredníctvom ukazovateľov), ktoré sa môžu navzájom prekrývať a existujú medzi nimi rôzne druhy väzieb. Ako ďalšie možné ekvivalenty pojmu oblasť kvality života sa však v literatúre

objavujú termíny ako napr. aspekt, komponent a zložka (van Kamp et al., 2003, Murgaš, 2005). Základné oblasti kvality života môžu byť identifikované teoretickým vymedzením, stanovením na základe priamej komunikácie s ľuďmi (prostredníctvom technik ako dotazník, rozhovor alebo expertná analýza). Pri expertnej analýze stanovenie kľúčových oblastí kvality života vychádza z názorov vedcov, odborníkov, predstaviteľov samosprávy a pod. (Pacione 2003).

Oblasti kvality života môžu byť podmienené prístupom určitej vedeckej disciplíny, resp. zvolenou perspektívou, v rámci ktorej je subjekt skúmaný (van Kamp et al. 2003). Kolektív autorov citovanej práce *Urban environmental quality and human well-being* zaradili medzi oblasti (komponenty) kvality života okrem iného aj domény, ktorých indikátory sa viac alebo menej viažu na problematiku krajiny. Išlo napr. o oblasť bezpečnosti (o.i. riziko prírodných katastrof), oblasť dostupnosti verejných služieb (o.i. zelené plochy) a oblasť problémov zastavaného územia (o.i. zdevastované plochy, vzhľad, kanalizácia, odstraňovanie odpadov, znečisťovanie ovzdušia). Dve oblasti (domény) - prírodné zdroje a prírodné prostredie mali priamu väzbu na krajinu a problematiku spojenú s jej funkciami. Doména prírodné zdroje obsahovala indikátory energia, voda a výživa a doménu prírodné prostredie charakterizovali indikátory podnebie, flóra, fauna, ráz krajiny a prírodná krajina.

Výskum kvality života v urbánnej krajine Bratislavy sa sústredil v rámci oblasti (domény) venovanej kvalite krajiny na indikátory znečistenie prostredia (ovzdušia) a zelene v mestskej krajine (Andráško, 2007, Ira a Andráško, 2008). V štúdií zameranej na kvalitu života v mestskej krajine poznačenej rastom priemyslu sa environmentálna oblasť analyzovala prostredníctvom charakteristiky hygienických podmienok, vybavenosti environmentálnou infraštruktúrou a prítomnosti stresových prvkov v územnej jednotke (Ira a Šuška, 2006).

Otázku harmonizácie ochrany biodiverzity a sociálno-ekonomického rozvoja v chránenej krajine biosferických rezervácii v Českej republike vo vzťahu ku kvalite života podrobne študovala Kušová et al. (2008).

Pri analýze územnej diferenciácie kvality života na území Slovenska (Ira et al., 2005 a 2008) sa objavili viaceré indikátory spojené s problematikou krajiny a stavom životného prostredia. Vybrané indikátory, ktoré sa sledovali na úrovni okresov, boli zoskupené do šiestich oblastí: demografickej, vzdelanostno-informačnej, bezpečnostnej, materiálneho komfortu a sociálnych istôt, vybavenosti bytov a environmentálnej. Z hľadiska krajinných pomerov vo vzťahu ku kvalite života bola vysoko relevantná environmentálna doména.

Dve základné dimenzie kvality života

Medzi odborníkmi sa pomerne často akceptuje predpoklad, že existujú dve základné dimenzie kvality života. Podľa Massama (2002) existujú dva základné súbory komponentov a procesov kvality života. Prvý súbor sa vzťahuje k internému psychologickému mechanizmu, ktorý vytvára napr. pocit spokojnosti so životom. Druhý je tvorený externými podmienkami, ktoré tento interný mechanizmus ovplyvňujú.

V zásade teda môžeme konštatovať, že tzv. *objektívna dimenzia kvality života* predstavuje (externé) podmienky a vplyvy okolitého prostredia (krajiny) a životných okolností na život človeka (napr. sociálne, kultúrne, ekonomické a environmentálne). Tzv.

subjektívna dimenzia kvality života na druhej strane predstavuje súhrn subjektívnych vstupov každého človeka, ako sú názory, postoje, individuálny systém hodnôt, schopnosť adaptácie, spôsob percepcie krajinného prostredia, atď. Prijatie predpokladu existencie dvoch takto chápaných dimenzií otvára pre geografiu nové možnosti pohľadu na charakter interakcie človek – prostredie (Ira a Andráško, 2007).

Uvedené dve dimenzie kvality života aplikované v mestskej a prímestskej krajine sa stali základom viacerých geografických štúdií v SR, napr. Spišiak a Danihelová (1998), Andráško (2005), Ira (2005) a Ira a Šuška (2006).

Subjektívna dimenzia kvality života v mestskej krajine (*city in the mind*) sa objavuje v štúdiách venovaných nielen územiu Bratislavy (Ira, 2004 a Andráško, 2006), ale aj mestu Partizánske (Ira a Šuška 2006). S uvedenou dimenziou pracujú aj štúdie zaoberajúce sa udržateľnosťou rozvoja chránenej krajiny (napr. Ira, 1999, Ira et al., 2008, Chrenšćová, 2008) vizálnou kvalitou krajiny, percepciou krajiny, emocionálnou kvalitou a krajinnou identitou (napr. Drdoš, 1998, Oťahel', 2002 a 2003 a Oťahel' et al. 2007).

ZÁVER

Koncepty spojené s chápaním krajiny sa rozširujú a diferencujú podľa kontextu. Okrem iného aj napr. koncept kapitálu kvality života je v podstate vyjadrením tohto rozširovania. Je jedným z pokusov formulovať nové rámce, ktoré sa prispôsobujú špecifickým víziám alebo podmienkam krajiny. Udržateľná krajina nie je fikciou, ak sú kvality krajiny dobre definované a kontext zmeny i budúce fungovanie je správne určené.

Kvalitu života môžeme vnímať ako fenomén, ktorého komplexnosť a zložitosť je vytváraná množstvom jeho rozličných oblastí. Tieto sa môžu navzájom prekrývať a existujú medzi nimi rôzne druhy väzieb. Krajinné prostredie, či už ide o prírodné alebo ľudskými generáciami formované kultúrne prostredie, tvorí jednu z dôležitých oblastí kvality života človeka.

Krajina vytvára nielen rámec základných existenčných podmienok života človeka, ale podieľa sa aj na formovaní jeho pocitov, prístupov, hodnotení a činností. Jej fungovanie a estetická kvalita prispieva k formovaniu kvality života človeka, ktorý v nej žije a prispieva k upevňovaniu jeho miestnej a regionálnej identity. Krajina je teda dôležitou súčasťou kvality života človeka, či už žije v mestskom alebo vidieckom prostredí, v miestach s kvalitným alebo narušeným prostredím, či už kontakt s ňou vníma sporadicky alebo je bezprostrednou súčasťou jeho každodenného života.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu č. 2/0191/09 „Udržateľnosť a kvalita života v regiónoch s dôrazom na vplyvy procesov suburbanizácie a marginalizácie“, finančne podporeného grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra

- ANDRÁŠKO, I. (2005): Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvateľov miest a vidieckych obcí. In Vaishar, A., Ira, V., eds. Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnom období. Ústav geoniky AV ČR, Brno, s. 6-13, ISBN 80-86407-05-5.
- ANDRÁŠKO, I. (2007): Vnútoraná štruktúra mesta z hľadiska kvality života. Dizertačná práca, Geografický ústav SAV, Bratislava.

- ANDRÁŠKO, I. (2008): Regionálne typy vnútornej štruktúry Bratislavy z hľadiska kvality životných podmienok. *Geographia Slovaca* 25, 159-173.
- ANTROP, M. (2006): Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning*, 75, 187-197.
- Countryside Agency, the English Heritage, English Nature and Environment Agency (2001): Quality of Life Capital (Managing environmental, social and economic benefits). <http://www.countryside.gov.uk/LAR/Landscape/Quality/toolkit.asp>, 12.5.2008
- DRDOŠ, J., (1998): O krajinnom obraze. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 1, s. 65-75.
- DRDOŠ, J., (2004): O holistickom prístupe v geografii: tradície a súčasnosť. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 7, 28-43.
- DRDOŠ, J., IRA, V., JAKÁL, J., KOLLÁR, D., KRAJČÍR, A., SZÉKELY, V., SZÖLLÖS, J. (1994): The Upper Nitra Region: Man and his Environment. *Geografický časopis*, 46, 131-148.
- HANUŠIN, J., HUBA, M., IRA, V., KLINEC, I., PODOBA, J., SZÖLLÖS, J. (2000): Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti. STUŽ/SR, Bratislava, 158 s., ISBN 80-968415-3-X.
- HUBA, M. (2005): Quality and sustainability of life with a special emphasis on regional environmental aspects. *Europa XXI*, 12, 97-102.
- HUBA, M. (2008): Výskum životného prostredia v slovenskej geografii s dôrazom na Geografický ústav SAV. *Geografický časopis*, 60, 363-393.
- IRA, V. (2004): City in the mind: behaviorálno-geografické hodnotenie kvality života v meste. *Geografické štúdie*, 12, 46-52.
- CHRENŠČOVÁ, V. (2008): Integrovaný manažment a udržateľný rozvoj v chránených územiach. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae (Bratislava)*, 16, 32-37.
- IRA, V. (1999): Životné prostredie, kvalita života a trvalo udržateľný rozvoj vo vnímaní a predstavách obyvateľov (v regiónoch Dolné Pomoravie, Tatry a Východné Karpaty). *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia geographica*, 3, 338-347.
- IRA, V. (2005): Quality of life and urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). *Europa XXI*, 12, 83-96.
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. (2007): Kvalita života z pohľadu humánnej geografie. *Geografický časopis*, 59, 159-179.
- IRA, V., ANDRÁŠKO, I. (2008): Quality of life in the urban environment of Bratislava: two time-spatial perspectives. *Geografický časopis*, 60, 149-178.
- IRA, V., HUBA, M., PODOLÁK, P. (2008): Kvalita života obyvateľov v chránenom území a jeho udržateľný rozvoj (na príklade vybraných aspektov v CHKO Poľana). *Geographia Slovaca*, 25, 97-121.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2005): Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike. *Životné prostredie*, 39, 290-294.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2008): Evaluation of the territorial disparities in selected aspects of life quality in Slovakia. In Gajdoš, P., ed. *Regional disparities in Central Europe*. Slovenská komisia pre UNESCO, NK-MOST Bratislava - Sociologický ústav SAV, Bratislava, s. 157-179, ISBN 978-80-85544-56-5.

- IRA, V., ŠUŠKA, P. (2006): Percepčia kvality života v mestskom prostredí (na príklade mesta Partizánske). *Geografická revue*, 2, 309-332.
- IZAKOVIČOVÁ, Z., MIKLÓS, L., DRDOŠ, J. (1997): Krajinoekologické podmienky trvalo udržateľného rozvoja. Veda, Bratislava, 152 s., ISBN 8022405191.
- KOZOVÁ, M., HRNČIAROVÁ, T., DRDOŠ, J., FINKA, M., HREŠKO, J., IZAKOVIČOVÁ, Z., OŤAHEĽ, J., RUŽIČKA, M., ŽIGRAI, F., ed. (2007): Landscape Ecology in Slovakia. Development, Current State, and Perspectives. Chosen Chapters (Draft). Ministry of the Environment of the Slovak Republic, Slovak Association for Landscape Ecology – IALE-SK, Bratislava, CD, 541 s., ISBN 978-80-969801-0-9.
- KUŠOVÁ, D., TĚŠITEL, J., MATĚJKA, K., BARTOŠ, M. (2008): Biosphere reserves - An attempt to form sustainable landscapes: A case study of three biosphere reserves in the Czech Republic. *Landscape and Urban Planning*, 84, 38-51.
- MARANS, R. W. (2003): Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, 73-83.
- MASSAM, B. H. (2002): Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 58, 141-227.
- MATLOVIČ, R. (2002): Teoreticko-metodologický rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 6, 127-143.
- MICHAELI, E. (2000): Kvalita životného prostredia v regióne Prešova. In: Matlovič, R. ed.: *Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3 – Urbánny vývoj na rozhraní miléníí*. Filozofická fakulta PU - Inštitút turizmu a hotelového manažmentu, Prešov, s. 388 – 400. ISBN 80-88885-80-9.
- MURGAŠ, F. (2009): Kvalita života a jej priestorová diferenciácia v okresoch Slovenska. *Geografický časopis*, 61, 121-138.
- OŤAHEĽ, J. (2002): Vybrané aspekty hodnotenia krajiny v krajinskej ekológii. In *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae*, supplement, 85-94.
- OŤAHEĽ, J. (2003): Visual quality of the landscape: approaches to analysis. *Ekológia / Bratislava*, 22, supplement 2, 150-160.
- OŤAHEĽ, J., DRDOŠ, J., ŠTEFUNKOVÁ, D. (2007): Landscape perception assessment (visual quality, emotional quality, landscape identity, habitat quality). In: Kozová, M., Hrnčiarová, T., Drdoš, J., Finka, M., Hreško, J., Izakovičová, Z., Oťahel, J., Ružička, M., Žigrai, F., eds. *Landscape Ecology in Slovakia. Development, Current State, and Perspectives. Chosen Chapters (Draft)*. Ministry of the Environment of the Slovak Republic, Slovak Association for Landscape Ecology – IALE-SK, Bratislava, CD, s. 116-123, ISBN 978-80-969801-0-9.
- PACIONE, M. (2003). Urban environmental quality and human well-being – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 19-30.
- POTSCHIN, M.B., HAINES-YOUNG, R. (2003): Improving the quality of environmental assessments using the concept of natural capital: a case study from southern Germany. *Landscape and Urban Planning*, 63, 93-108.
- SPIŠIAK, P., DANIHELOVÁ, D. (1998): Niektoré otázky kvality života v suburbánnom priestore Bratislavy. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 41, 155-163.

- ROGERSON, R. J., FINDLAY, A. M., MORRIS, A. S., COOMBES, M. G. (1989): Indicators of quality of life: Some methodological issues. *Environment and Planning*, A21, 1655-1666.
- VAN KAMP, I., LEIDELMEIJER, K., MARSMAN, G., DE HOLLANDER, A. (2003): Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 5-18.

LANDSCAPE, MAN AND QUALITY OF LIFE

Summary

The landscape as a synthetic and integrating concept that refers both to a material-physical reality originating from a continuous dynamic interaction between natural processes and human activity and to the immaterial existential values and symbols of which the landscape is the signifier (Antrop 2006:188). The interaction between nature and man with his culture is considered an essential characteristic of landscapes and forms an important property of sustainability and quality of life in traditional and new landscapes. The meaning of the concept landscape is in a profound transition. Unprecedented reorganization of the landscape in recent years is a result of changing societal needs. Rapid changes to our environment are resulting in significant impacts on quality of our lives.

The paper addresses some theoretical and methodological issues dealing with questions related to the quality of life (QoL) concept, development of its research, basic dimensions, domains, indicators and approaches to measurement of life quality including the geographical aspects.

The QoL concept represents the advanced possibility for geography to interpret spatial structures of the landscape in a comprehensive and integrated manner. What is more, the regional or local research level makes it possible using both the objective and subjective indicators and highlighting the regional or local specific features and problems.

The paper suggests that outputs of geographical research in QoL have the potential to help decision-makers. In areas of an increasingly intensive land use and concentration of population and its activities, the management of new landscapes should pay attention to the multifunctional use of space in a more sustainable manner enabling to preserve or improve quality of life.

Recenzovali: Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.
Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.